

УДК 81'25 + 82.091

І.В. ЛІМБОРСЬКИЙ,
*доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри прикладної лінгвістики
Черкаського державного технологічного університету*

ПЕРЕКЛАДАЧ ЯК ЧИТАЧ ТА ІНТЕРПРЕТАТОР ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ (КОМПАРАТИВНІ ПРОЕКЦІЇ)

У статті розглядаються проблеми перекладознавства в контексті функціонування художнього твору в іншій національній культурі, іншому мовному середовищі, яке не просто сприймає літературний текст, а й має бути готовим до такого сприйняття. Автор здійснює спробу проаналізувати особливості художнього перекладу в аспекті взаємодії «своєї» і «чужої» літературної традиції.

Ключові слова: інтерпретація, перекладач як читач, глобалізація і переклад.

Одна з найважливіших проблем перекладу – рецепції та інтерпретації художнього тексту в «іншій» національній культурі – своїми витокami сягає доби античності. Вже перший відомий нам давньоримський перекладач Луцилій Лівій Андронік (275–200 до н. е.), який здійснював письмові переклади давньогрецької прози і поезії, переклав латиною «Одіссею» Гомера, зробивши акцент на адаптацію початкового тексту для римських читачів – імена давньогрецьких богів він просто замінив на давньоримські, а самий переклад нагадував творчий переказ за мотивами відомого твору. При цьому у такий спосіб «засвоєний» римлянами твір Гомера було включено упродовж 200 років до Римської шкільної програми.

Сьогодні, за доби глобалізації, з усією очевидністю постала низка проблем транскультурних трансформацій різних національних літератур, їхнього нового типу взаємодії, коли «універсальне», з одного боку, стає важливим чинником формування дискурсу національної культури, а «глобальне», з іншого, виявляється тим масштабним проектом, що розмиває кордони національного, змушує переосмислити традиційне місце окремих літератур в контексті світової. Звичайно, у цих складних і внутрішньо суперечливих процесах переклад починає відігравати особливо помітну роль. Перекладач виступає вже не просто як людина, що здатна об'єднати різні культурні світи, а і як особливий «медіум», за допомогою якого «чуже» отримує своє право на існування в межах «іншого» культурного досвіду. Не можна тут не погодитися з думкою Н. Автономової: «Праця з перекладу – це дуже важливий спосіб розуміння пізнавальної діяльності. В процесі рецепції нових творів, нових думок, почуттів, висловів – він може здійснюватися спонтанно й усвідомлено – відбувається переміщення текстів, смислів, концепцій з одного контексту до іншого. В період культурних криз особливо важливим стає усвідомлений переклад, урахування і подолання розриву основних контекстів – передусім контекстів творення і сприйняття» [1, с. 496].

При всій увазі до проблем художнього перекладу як до факту складної комунікації між різними культурами (Б. Гаспаров, В. Коптілов, Л. Коломієць, З. Лановик, М. Лановик, П. Топер, М. Стріха, Р. Якобсон, С. Баснет, Л. Венуті, Ф. Хорст та ін.), на наш погляд, цілий комплекс важливих проблем, пов'язаних з рецепцією первинного тексту з боку самого перекладача, залишаються вивченими недостатньо. Передовсім це стосується його постаті як такої творчої особистості, яка на першому етапі перекладу твору сама опиняється в ролі читача,

здатного запропонувати широкий спектр інтерпретацій оригіналу. Його ситуація, коли він опиняється між двома культурами – своєю і чужою – вимагає від нього як від читача особливих стратегій кодування і перекодування первинного тексту, його інтерпретації та реінтерпретації. У цьому плані, за словами У. Еко, кожний художній текст «вимагає очевидної співпраці читача» [2, с. 72]

У запропонованій статті передбачається звернутися до найбільш загальних проблем такого плану, серед яких особливо можна виокремити такі: рецепції та інтерпретації тексту при художньому перекладі, які здійснює перекладач.

Водночас мета запропонованої статті – розглянути найбільш комплексні проблеми художнього перекладу в контексті методологічних стратегій сучасної/постсучасної компаративістики, яка дедалі більше говорить про художній переклад як про специфічну проблему інтерпретації та рецепції художнього тексту, що постає як результат багаторівневого діалогу, в якому виявляються співрозмовниками/співучасниками автор (письменник) – перекладач (як читач і власне перекладач) – широка читацька аудиторія.

«Читач» належить до однієї із найскладніших категорій теоретичної поетики. Він може отримувати і «задоволення від тексту» (Р. Барт), і бути втіленням «загальнокультурної пам'яті» (У. Еко), і конструювати естетичний об'єкт – художній текст – за заданою автором схемою (Р. Інгарден), і реалізувати безмежний потенціал цього тексту в акті читання (В. Ізер), і навіть здійснювати в акті співтворчості з письменником «обґрунтування певного попереднього буття» (Г. Башляр). В постмодернізмі з'являється теза про «народження читача» за рахунок «смерті автора» (Р. Барт).

У будь-якому випадку за читачем закріплюється активна функція, яка передбачає розбудову і переосмислення текстових значень, що залежить від читацької уваги і низки позалітературних факторів – досвіду, культурного середовища рецепції, контексту, традицій. Саме читачеві доводиться повсякчасно обстоювати власне право на «домислювання» авторського тексту, в якому багато фігур замовчування, смислових лакун, «чорних дірок», що, зрештою, сприяє різнобічному і неоднозначному погляду на текст, коли він «виходить» з-під контролю письменника [3, с. 513].

Художній текст являє собою складно структурований феномен: він складається з різних типів письма, цитат, уривків мікротекстів, які беруть початок у різних культурах і вступають між собою у складний діалог, іноді на рівні пародії, полеміки, але вони «фокусуються» у певній точці, легітимність і достовірність якої підтверджує читач-перекладач. Для нього літературний твір постає процесуально – як прочитання, смисл якого породжується під час «зустрічі» самого тексту зі свідомістю читача. Останній при цьому має певний індивідуальний досвід, знайомий або не знайомий з іншими творами літератури, наділений певним конгломератом знань і очікувань. Більше того, іноді складаються настільки специфічні відносини між читачем-перекладачем і художнім текстом, коли «ідеологічний нахил може привести критичного читача до того, що він змусить будь-який текст сказати більше, ніж він насправді говорить, тобто з'ясовувати в тексті те, що в ньому ідеологічно передбачене, але не сказане» [2, с. 72].

«Очікування читача» (В. Ізер) може виступати як визначальний критерій для відбору художніх текстів для самого процесу прочитання, а відтак, і для перекладу. Адже причина, яка спонукала перекладача здійснити саме той, а не інший переклад, полягає у тому, що він сам передусім ідентифікує себе як читача, який виявляється здатним, керуючись власним естетичним відчуттям, відібрати для перекладу низку художніх текстів. При цьому від початку перекладач як читач має вирішити для себе стратегічне завдання – яку саме модель інтерпретації тексту він обирає для себе і, як наслідок, якій перекладацькій стратегії надає перевагу, усвідомлюючи, що «універсум інтерпретації набагато ширший за переклад у власному значенні слова» [4, с. 280].

В інтерпретаційній моделі важливого значення набуває пошук відмінностей між «на явною» семантикою, яка базується на звичних конвенціях мови, і художнім змістом, який закладений в окремий художній текст, що передбачає можливість багаторівневої інтерпретації та реінтерпретації. Розуміння та інтерпретація кожної знакової одиниці цього тексту з боку перекладача як читача базується на особливій стратегії «розуміння», яка «рухається по колу саме тому, що сама символічна художня реальність має структуру взаємної репрезентативності цілого і частини» [5, с. 80].

Межі можливих структурних моделей інтерпретації або реінтерпретації (як реакції на вже раніше запропоновану інтерпретацію у пошуках «альтернативного» прочитання) можна продемонструвати, маючи перед собою кілька перекладів одного твору, здійсненого різними перекладачами. У цьому плані показовий переклад вірша Д. Байрона «Sun of the sleepless», здійснений трьома російськими перекладачами – А. Фетом, О. Толстим і С. Маршаком. І хоча достеменно невідомо, коли було написано цей вірш англійським поетом, беззаперечним є факт, що він є взірцем романтичної лірики. Тут наявні провідні мотиви байронівської естетики й поезики, які у науковій літературі дістали назву «байронізму»: космічний розмах ліричної думки, меланхолійний стан ліричного героя, його самотність і здатність до психологічної рефлексії, момент протистояння «Я» – «Всесвіт»:

Sun of the sleepless! melancholy star!
Whose tearful beam glows tremulously far,
That show'st the darkness thou canst not dispel,
How like art thou to Joy remembered well!
So gleams the past, the light of other days,
Which shines, but warms not with its powerless rays:
A night-beam Sorrow watcheth to behold,
Distinct, but distant – clear – but, oh how cold! [6, с. 176].

«Sun of the sleepless» – це Місяць, який на рівні окремої лексеми у вірші поета відсутній, але Байрон пропонує метафоричну заміну, яка сповнює цей образ додатковим семантичним навантаженням. За допомогою цього образу створюється особлива атмосфера людської самотності, індивідуального переживання, яке здатне об'єднати разом лише тих, хто внутрішньо готовий до самотності та страждання. Але вже на рівні першого рядка у перекладачів спостерігаються різні «прочитання», тобто інтерпретації цього образу.

А. Фет запропонував такий переклад цього вірша:

*О! Солнце глаз бессонных! Звездный луч,
Как слезно ты дрожишь меж дальних туч...
Сопутник мглы, блестящий страж ночной,
Как по былом тоска сходна с тобой...
Так светит нам блаженство давних лет,
Горит, а все не греет этот свет;
Подруга дум воздушная видна,
Но далеко – ясна, но холодна [6, с. 468].*

Як бачимо, А. Фет перекладає перший рядок як «О! Солнце глаз бессонных! Звездный луч», тобто вилучає важливе для розуміння загального настрою вірша словосполучення «melancholy star», за допомогою якого автор від самого початку відтворює атмосферу меланхолійної самотності і туги ліричного героя. Метафори «tearful beam» та «to glow tremulously» Фет передав метафорою «звездный луч» і «как слезно ты дрожишь». Але в перекладі з'являються і інші метафори, яких немає в оригіналі: «сопутник мглы», «страж ночной». Метафору «the past gleams» перекладач видозмінює: замість перекладу іменника «the past» перекладач вживає слово «блаженство» – звідси метафора «блаженство светит». Але Фет-перекладач компенсує відступи від тексту власними метафорами: «подруга дум воздушная» і «подруга дум ясна, но холодна».

У О. Толстого переклад виглядає таким чином:

*Неспящих солнце, грустная звезда,
Как слезно луч мерцает твой всегда,
Как темнота при нем еще темней,
Как он похож на радость прежних дней.
Так светит прошлое нам в жизненной ночи.
Но уж не греют нас бессильные лучи;
Звезда минувшего так в горе мне видна,
Видна, но далека – светла, но холодна [6, с. 468].*

О. Толстой при перекладі першого рядка робить наголос саме на тому, що перебуває в центрі уваги англійського романтика – стан самотньої меланхолійної туги ліричного героя, що російський перекладач передає епітетом «грустная звезда». Метафори оригіналу

«tearful beam» і «to glow tremulously» Толстой передав однією метафорою – «слезно мерцает». З'являється нова метафора, яка відсутня в оригіналі: «a night-beam» передано метафорою «звезда минувшого».

Переклади А. Фета та О. Толстого були зроблені у першій половині XIX ст., водночас С. Маршак уже у XX ст. запропонував такий переклад:

*Бессонных солнце, скорбная звезда,
Твой влажный луч доходит к нам сюда.
При нем темнее кажется нам ночь,
Ты – память счастья, что умчалось прочь.
Еще дрожит былого смутный свет,
Еще мерцает, но тепла в нем нет.
Полночный луч, ты в небе одинок,
Чист, но безжизнен, ясен, но далек!* [6, с. 468].

С. Маршаку були відомі вищенаведені переклади російських поетів, а тому є всі підстави стверджувати, що він не стільки здійснював інтерпретацію оригіналу, скільки його реінтерпретацію. Прослідкуємо цей процес.

«Бессонных сонце» – перекладач намагається якнайпоєднаніше дотримуватися тексту оригіналу. Друга метафора в першому рядку також збережена – «скорбная звезда», але в цьому випадку перекладач використав найекспресивніше слово із синонімічного ряду, що і додає його перекладу більшої романтичної виразності, ніж це було у попередників. (Не забуваймо при цьому, що у XX ст. теорія романтизму як естетичного явища була достатньо глибоко розроблена науковцями, на що, до речі, на відміну від С. Маршака, не могли спиратися ні А. Фет, ні О. Толстой). Метафору оригіналу «glows tremulously» перекладач вилучив, а зміст передав нейтральним дієсловом «доходит». Метафора «влажный луч» потребує додаткового коментаря. Читачеві, який не знає оригіналу, може бути незрозумілим, що «промінь вологий від сліз». Як і в інших перекладачів, декілька нових метафор з'являються і в цьому перекладі: «полночный луч», «луч одинок», «луч безжизнен». Таким чином, реінтерпретуючи відомі переклади XIX ст., С. Маршак особливо акцентує у своєму перекладі на експресивному боці оригіналу, намагаючись послідовно дотримуватися вимог романтичної поетики й естетики.

Перекладач як читач художнього тексту реалізує, як правило, декілька важливих завдань, розпочинаючи роботу над першоджерелом. Простір його інтерпретацій твору розширюється залежно від кількох важливих чинників: власного естетичного досвіду, контексту, наявності попередніх перекладів, сучасних йому уявлень про можливі моделі перекладу, «очікування» читачів, на яких цей переклад розраховано. Інтерпретація та реінтерпретація вихідного тексту стає одним з ключових моментів для вироблення самої стратегії перекладу, його змістовних і поетикальних особливостей.

Список використаних джерел

1. Автономова Н. Познание и перевод. Опыты философии языка / Н. Автономова. – М.: РОССПЭН, 2008. – 704 с.
2. Еко У. Роль читача. Дослідження з семіотики текстів / У. Еко. – Львів: Літопис, 2004. – 385 с.
3. Большакова А. Теории читателя и литературно-теоретическая мысль XX века / А. Большакова // *Теоретико-литературные итоги XX века. Читатель: проблемы восприятия*. – М.: Праксис, 2005. – С. 512–566.
4. Эко У. Сказать почти то же самое. Опыты о переводе / У. Эко. – СПб.: Symposium, 2006. – 574 с.
5. Фуксон Л.Ю. Интерпретация произведения / Л.Ю. Фуксон // *Поэтика. Словарь актуальных терминов и понятий*. – М.: Intrada, 2008. – С. 79–80.
6. Selections from Byron. – Moscow: Progress Publishers, 1979. – 520 p.

References

1. Avtonomova, N. *Poznaniye i perevod. Opytu filosofiji jazuka*. [Cognition and translation. Experiences in the philosophy of language]. Moscow, Rosspar, 2008, 704 p.

2. Eco, U. *Rol' chitacha. Doslidgenja z semiotiky tekstiv*. [The role of the reader. Explorations in the semiotics of texts]. L'viv, Litopys, 2004, 385 p.

3. Bol'shakova, A. *Teoriji chitatelja i literatyrno-teoreticheskaja musl' XX veka*. [The theories of the reader and literary-theoretical thought of the XX century]. *Teoretiko-literaturnuje itogi XX veka. Chitalel': problemu vosprijatija*. [The theoretical-literary results of the XX century. The reader: problems of reception]. Moscow, Praksis, 2005, pp. 512-566.

4. Eco, U. *Skazat' pochtu to zhe samoje. Opytu o perevode*. [To say the same. Experiences in translation]. St. Petersburg, Symposium, 2006, 574 p.

5. Phyxson L.U. *Interpretacija proizbenedenija*. [The interpretation of the literary work]. *Poetica. Slovar' aktualnych terminov i ponjatij*. [Poetics. Glossary of literary terms and concepts]. Moscow, Intrada, 2008, pp. 79-88.

6. Selections from Byron. Moscow, Progress Publishers, 1979, 520 p.

Статья посвящена проблеме переводоведения – функционированию литературного произведения в другой культуре, другом языковом окружении, которое должно не только воспринимать это произведение, но и быть готовым к его восприятию. Автор делает попытку проанализировать особенности художественного перевода с точки зрения соотносительности «своей» и «чужой» литературной традиции.

Ключевые слова: интерпретация, переводчик как читатель, глобализация и перевод.

This article deals with the problem of translation – functioning of a literary work in another national culture, another language environment, which not only assimilated the literary text, but become ready to its recomprehending. The author makes an attempt to study the peculiarities of literary translation from the point of view of correlation between «our» and «other» literary tradition.

Key words: interpretation, translator as a reader, globalization and translation.

Одержано 3.03.2015.